

L'EVOLUCIÓ DE LES FESTES DE CAP D'ANY EN L'ANTIC RITU HISPÀNIC

per Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ

Els antics llibres litúrgics hispànics prescriuen per a l'endemà del dia de Cap d'Any o bé per als tres dies anteriors a la festa de l'Epifania —varia segons les dues tradicions litúrgiques peninsulars— una diada de dejuni anomenada ben significativament *in initio anni, in caput anni* o *in kalendis januariis*. Aquest títol assenyala molt explícitament que s'ha esdevingut un canvi respecte al primer dia de l'any, ocupat ara en els mateixos llibres litúrgics per la festa de la Circumcisó del Senyor.

El fet no ha passat pas desapercbut als estudiosos de la litúrgia hispànica. Ja F. Bianchini, el primer editor de l'oracional de Verona, s'adonà del desplaçament del dejuni de Cap d'Any i en formulà una curiosa teoria¹. Pocs anys després, el pare A. Lesley, en les seves notes a l'edició del *Missale Mixtum*, intentà de circumscriure el marc històric d'aquesta evolució. Segons ell, la festa primigènia hauria estat la del dejuni de Cap d'Any, la qual fou celebrada durant un temps conjuntament amb la de la Circumcisó —com a l'església gal·licana— fins que cedí definitivament el lloc a aquesta darrera festa durant el primer terç del segle VII en imposar-se la festa hispana de la Circumcisó². La seva tesi fou represa fonamentalment per M. Vélez Marín³, marginalment per dom G. Morin⁴ i especial-

1. *Thomasii opera omnia*, Roma 1741, p. CLIII.

2. PL. 85, cols. 222-223, 225-227.

3. *Dissertación sobre las letanias antiguas de la Iglesia de España*, Madrid 1758, pp. 76-80.

4. *Liber comicus sive lectionarius missae quo Toletana Ecclesia ante mille et ducentos utebatur*, dins «Anecdota Maredsolana» I, Maredsous 1893, pp. 38 i 460 al mot *ieiunium*.

ment per dom M. Férotin en les notes als calendaris litúrgics inclosos en la seva edició del *Liber Ordinum* de Silos⁵.

En aquest estat de coses aparegué un treball de dom F. Cabrol⁶, ampliat posteriorment en el *Dictionnaire d'Arqueologie et Liturgie Chrétiennes*⁷, en el qual es feien algunes remarques al criteri del pare A. Lesley pertocant a la celebració conjunta de la festa de la Circumcisió i del dejuni de Cap d'Any⁸, i a l'origen de la festa⁹. I encara uns anys més tard dom D. de Bruyne, en editar les notes marginals de la Bíblia d'Alcalà, arremetia contra les afirmacions de dom G. Morin¹⁰.

Malgrat, però, les aportacions innegables d'aquests autors i les constatacions fetes per M. Ferro sobre l'ofici de la Circumcisió¹¹ i les conjectures de J. Janini sobre l'origen d'alguns textos de la tradició hispànica impresa¹², resta encara per estudiar a fons l'evolució d'aquestes festes reflectida en els textos litúrgics i treure'n conseqüències. És el que intentarem breument en aquestes pàgines. Per a això em serviré, especialment, dels testimonis de la missa i de l'ofici d'aquests dos dies, que cito tot seguit:

Tradicció A o manuscrita:

- OV: Oracional festiu de Verona.
Verona, Bib. Cap. Ms. LXXXIX (84), segle VII-VIII.
Edició de J. Vives-J. Claveras¹³, núms. 358-385.
- BA: Bíblia d'Alcalà.
Madrid, Bibl. Univ. Ms. 31, segle IX-X.
Edició de les notes marginals per a la missa i l'ofici per D. de Bruyne¹⁴, núms. 68, 70, 117, 136, 137.

5. *Le Liber Ordinum en usage dans l'église wisigothique et mozarabe d'Espagne du Vè au XIè siècle*, París 1904, p. 450, notes 1 i 2.

6. *Le premier jour de l'an et la Circoncision*, dins *Revue du Clergé Français* 45 (1906) 262-270.

7. Article *Circoncision, Fête de la*, vol. III-2, cols. 1717-1728.

8. *Le premier jour de l'an* 267.

9. DACL vol. III-2, col. 226.

10. *Un système de lectures de la liturgie mozarabe*, dins *Revue Bénédictine* 34 (1922) 153, nota 2.

11. *La celebración de la venida del Señor en el oficio hispánico*, Madrid 1972, pp. 79 ss.

12. *Las piezas litúrgicas del Toledo 35.7 editadas por Ortiz*, dins *Escritos del Vedat* 8 (1978) 161-177.

13. *Oracional visigótico*, Barcelona 1956.

14. *Un système de lectures de la liturgie mozarabe*, dins *Revue Bénédictine* 34 (1922) 147-155.

- AL: Antifonari de León.
León, Bibl. Cap. Ms. 8, segle X¹.
Edició de L. Brou-J. Vives¹⁵, ff. 79-83v.
- ME: «Misticus» de San Millán.
Madrid, Ac. de la Història, Ms. Aemil. 30, segle X, ff. 78v-83.
- MS: «Misticus» de Silos.
Londres, Br. Mus. Ms. add. 30.844, segle X.
Edició de J. Janini¹⁶, núms. 370-435.
- Com: «Liber Commicus»
Madrid, Ac. de la Història, Ms. Aemil. 22, segle XI.
París, Bibl. Nat. n.a.l. 2171, segle XI.
Edició de J. Pérez de Urbel-A. González¹⁷, pp. 38-43.
- H: Homiliari de la missa.
Londres, Br. Mus. Ms. add. 30.953, segle XI *ex*.
Edició de R. Grégoire¹⁸ pp. 163, 180, 196-199.
- LMS: Sacramentari de Toledo.
Toledo, Bibl. Cap. Ms. 35.5, segle XIII *med*.
Edició de M. Férotin¹⁹, núms. 173-190.
- MT: «Misticus» de Toledo.
Toledo, Bibl. Cap. Ms. 35.7, segle XI-XII.
Els *initia* foren publicats per M. Férotin²⁰, cols. 762-764.

Tradició B o impresa:

- MM: «Missale Mixtum»
PL 85, cols. 218-230.
- BG: «Breviarium Gothicum».
PL 86, cols. 139-176.

La festa de la Circumcisió del Senyor

Aquesta festa, celebrada el primer de gener, comprenia en el ritu hispànic no solament la memòria de la Circumcisió del Senyor, sinó també la de la Presentació al Temple²¹.

15. *Antifonario visigótico mozárabe de la catedral de León*, Barcelona-Madrid 1959.

16. *Officia Silensia. Liber Misticus I. A sancta Maria usque ad Ascensionem Domini* (Cod. Londres, British Museum, Add. 30.844). Edició y notas, dins *Hispania Sacra* 29 (1976) 325-281.

17. *Liber Commicus*, vol. I, Madrid 1950.

18. *Les homéliaires du moyen âge*, Roma 1966.

19. *La liber mozarabicus sacramentorum et les manuscrits mozarabes*, París 1912.

20. *Le liber mozarabicus sacramentorum*.

21. Els llibres litúrgics gal·licans també ho fan indirectament. Segons J. LECLERCQ (*Aux origines du cycle de Noël*, dins *Ephemerides Liturgicae* 60 [1946] 13-14, 24-25) la festa de la Circumcisió-Presentació nasqué a l'Àfrica al segle V-VI.

Els textos que els llibres litúrgics hi assignen, difereixen en part en les dues tradicions hispàniques. En l'ofici, mentre que la tradició A presenta un ofici amb primeres i segones vespres i amb unes matines de quatre misses d'antífones, el BG preveu solament primeres vespres i unes matines amb dues misses d'antífones, perquè la tercera ha estat manllevada per a fer-ne la segona missa d'antífones de les matines de la festa de la Purificació²² (BG 1090-1091). Les coincidències entre l'oracional festiu i l'antifonal emprats²³ semblarien reforçar les conjectures de J. Janini sobre la reforma o constitució d'aquest ofici del BG per part del canonge Ortiz²⁴.

Pel que fa a la missa d'aquest dia, es palesa un acord entre l'eucologia dels llibres de la tradició A i la del MM²⁵, però hi ha desacord en l'antifonari de la missa, i especialment en el leccionari. Els textos eucològics de la missa, però, malgrat que coincideixin en ambdues tradicions²⁶, no són el més primitius, sinó que són de nova composició feta sobre una missa que ens ha estat transmesa pels testimonis de la litúrgia gal·licana.

En efecte, si hom compara la missa amb la que ens ha pervingut en el *liber missarum* conservat en el Cod M 12 Sup. de la Biblioteca Ambrosiana de Milà²⁷ es veu com el seu autor s'hi ha inspirat molt directament:

22. Si hom compara tot l'ofici d'aquestes dues festes, s'adona que, en conjunt, les peces musicals i part de les oracions d'antifona coincideixen, llevat de les antífones o oracions de la segona missa de les matines de la Purificació (BG 1090), que l'OV 365, 374, 375 i 364 assigna a la festa de la Circumció. L'himne (BG 1088) ha estat lleugerament retocat tot canviant l'inici *Sacer octavarum dies* per *Sacer Puritatum dies*, però l'esment de Simeó i Anna no és pas una interpolació tal com observa C. BLUME (*Hymnodia gotica. Die mozarabischen Hymnen des alt-spanischen Ritus* [Analecta hymnica medii aevi 27] Leipzig 1879, p. 68). Aquest ofici de la Purificació ha de ser obra del canonge Ortiz: la benedicció de les candeles a la missa treta del missal toledà de 1499 (A. LESLEY, MM 693-696; J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos de la catedral de Toledo* Toledo 1977, p. 44) i la diversa procedència de les peces de la missa, tot conservant l'anàfora eucarística de la Circumció (A. LESLEY, MM 698-699), responen al seu mètode de treball (J. JANINI, *Los manuscritos litúrgicos* 45).

23. A les constatacions fetes per M. FERRO CALVO (*La celebración de la venta del Señor en el oficio hispánico*, Madrid 1972, pp. 107-152 i 159-161) cal afegir que, en l'ofici de la Circumció, sempre que les antífones casen amb l'oració respectiva, aquesta es retroba en la tradició A; i quan solament un dels dos elements es troba en la tradició A, l'altre ha estat adaptat.

24. *Las piezas litúrgicas del Toledo 35.7 editadas por Ortiz* dins *Escritos del Vedat* 8 (1978) 170-171.

25. Aquest acord no existeix pel que fa a l'oració *post gloriam* i a la *completuria* de la missa.

26. Segons J. JANINI (*Las piezas litúrgicas* 165) Ortiz copià en el MM el text del ms. Toledo 35.7.

27. Ed. A. DOLD, *Das Sakramentar im Schabcodex M 12 Sup. der Bibliotheca Ambrosiana*, Beuron 1952, pp. 74-75.

LMS 174, MM 220, MS 424 MT 763.

M 12 Sup. pp. 74-75

Alia

Perfecta Ingeniti sapientia Patris mentibus celesti munere inlabere nostris,

contemnendo quod offendimus et condonando te inspirante quod quaerimus.

Abscide, quaesumus cordium nostrorum auriumque preputia, qui pro nobis dignatus es infantie gestare ut quod in tua carne secundum legis litteram fieri circumcissione voluisti corporea id noster saluti competenter impendens, ab omni suppressione voluptatum absterge nostra precordia...

Post nomina

Perfecta ingenti sapientia patris mentibus inlabere caecis saluti ferumque saporem sensibus infunde pusilis ut quidquid in litteris vitae legis arcanum quidquid humanitatis tuae in illis congruum est necdum nostrae est ignorantiae revelatum contemnendo offendimus et condonando quod quaerimus edocti per spiritum sanctum scire et perfrui tibi que soli de tuo munere placere prutinus mereamur per dominum.

Ad pacem

Abscide quaesumus omnipotens deus cordium nostrorum preputia ut quod in carne tua secundum legis veteris ritum manufacta circumcissione agi certis conditionibus () permixisti id nostrae saluti competenter ().

El mateix passa amb la font gal·licana reflectida en el sacramentari palimpsest Clm. 14429 de la biblioteca de Munic ²⁸:

LMS 175, MM 220, MS 425, MT 763'

Clm. 14429, nº. 36

Post nomina

Domine Ihesu Christe qui mortalitatis hominem sic adsumsisti, ut mortem consumeres sic iugum legis in tua carne suscepisti ut a nostra carne discuteres; sic circumciscus in carne corporis es ut nos sine vulnere carnis in corde purgares atque uti-

Immolatio missae

... qui sicut mortalitatem nostram adsumsit, ut mortem consumeret, ita et iugum legis in sua carne suscepit ut nostra cervice discuteret, circumciscus in carne corporis nostri, nos per verbum sancti spiritus sui in corpore purgatus sine carnis vulnere

28. Ed. A. DOLD-L. EIZENHÖFER, *Das irische Palimpsestsakramentar in Clm 14429 der Staatsbibliothek München*, Beuron 1964.

que sexui proficeret circumcisio spiritualis quum ex virginitate Genitricis ipse tamquam sponsus procederes et utrumque sexum in sacramento Incarnationis amplecteres: suscipiens scilicet virum natum ex femina...

ut sacrum Circumcisionis diem solemnitate votiva nobis prosequentibus orationes supplicum placatus exaudias, et offerentium sacrificia sanctificata suscipias ...

voluit circumcidi, ut utrique proficeret circumcisio spiritualis quia pro universitate generis humani salvator advenerat unde utrumque sexum sacramento incarnationis amplexus est, suscipiens virum natus es femina...

sacrificium circumcisionis sollempnitate votiva suppliciter offerentes placido dignare conspectu respicere et offerentium praeces placatus exaudi ...

A més d'aquests manlleus tan significatius,^{28bis} també n'hi ha d'altres procedents de l'ofici hispànic per al dia de la Circumcisió del Senyor:

LMS 181, MM 222, MS 432, MT 763

OV 378

Benedictio

Dominus Ihesus Christus, qui ut legem adimpleret, in suspecta carne circumcissione suscepit corpoream,

Benedictio

Dominus Iesus Christus, qui,... ut legem adimpleret, suscipere voluit ...

ipse cordium vestrorum abscidat inlecebras. Amen. ...

OV 380 (Benedictio)

... ut abscisis omnium vitiorum inlecebris ...

Ut tam corporis quam anime vitiis desecatis, ad eum perveniatis qui ad confirmandas promissiones Patrum minister factus es circumcisionis. Amen.

OV 359 (Benedictio)

... qui ad confirmandas promissiones patrum minister circumcisionis voluit esse.

Aquest mateix fenomen s'esdevé en relació amb l'*alia* d'aquesta mateixa missa de la Circumcisió (LMS 174, MM 220, MS 425, MT 763), que ha manllevat l'expressió «lac tuum enutriat parvulos» i la idea contextual a l'*alia* corresponent a la missa hispànica de Nadal (LMS 111, MM 187, MT 760).

^{28bis}. Una part de la *immolatio* del Clm 14429 es retroba en la *contestatio* del missal de Bobbio (ed. E. A. LOWE, n.º 107).

Aquestes dependències literals fan pensar d'una banda en la prioritat de composició de l'ofici respecte a la missa actual, i d'altra banda en l'ús en la litúrgia hispana d'una missa antiga arrelada en la tradició gal·licana. Aquesta segona constatació ens mena a preguntar-nos si aquesta missa gal·licana pressuposava, com en la majoria dels formularis gal·licans, alguna al·lusió als costums pagans del primer de gener²⁹ i, per tant, si ha existit en la litúrgia hispana una celebració més o menys conjunta de la festa de la Circumcisió amb la *prohibendum ab idolis*, com en l'església gal·licana³⁰.

Entre els textos de la missa, que ara ens ocupen, n'hi ha un parell que criden l'atenció en aquest sentit. L'un es troba en el leccionari de la missa, i l'altre en l'homiliari.

El leccionari de la missa de les dues tradicions hispàniques proposa per a aquest dia el mateix text evangèlic, Lc 2, 21-40, que és a l'origen de la festa de la Circumcisió; divergeixen, però, totalment en les altres dues lectures. La tradició A (Com 38-39, MS 415 i 418, MT 763) porta lectures adients a l'evangeli: Gn 21, 1-8 (la circumcisió d'Isaac al vuitè dia). En canvi, el MM 218-219 solament té adaptada al dia la segona lectura, Fil 3,1-8 (la veritable circumcisió), mentre que la primera, Is 48,12-20 (Jahvè, senyor i guia d'Israel), té regust d'estar relacionada amb la celebració contra les calendes de gener³¹.

La constatació pren més interès en veure que de les lectures concordes de la tradició A, la primera es retroba en l'epistoler de Càpua³², mentre que la segona sembla pròpia³³. I en el MM la segona lectura es troba testimoniada en els sacramentaris de Bobbio³⁴ i de Bèrgam³⁵, tots dos procedents de l'àrea gal·licano-milanesa, en la qual la festa de la Circumcisió porta en els leccionaris una primera lectura que fa referència als ídols³⁶.

29. Sobre aquests costums i la festa, vegeu l'article *Circumcision, Fête de la* en el DACI. III-2, col. 1721.

30. Tal com ho prescriu el concili de Tours de l'any 567 (C. de CLERQ, *Concilia Galliae* [CC 184 A], p. 182).

31. La temàtica d'aquesta lectura, la fa de difícil atribució a l'obra personal d'Ortiz, com voldria J. JANINI (*Las piezas litúrgicas* 165) i cal pensar que o la trobà en la tradició o la tragué d'algun llibre litúrgic.

32. Ed. G. MORIN, *Lectiones ex epistolis paulinis excerptae quae in ecclesia Capuana saec. VI legebatur* dins «Anecdota Maredsolana» I p. 437.

33. Solament l'he identificada a la BA 117.

34. Ed. E. A. LOWE, *The Bobbio Missal*, vol. I, Londres 1917, n.º 101.

35. Ed. A. PAREDI, *Sacramentarium Bergomense*, Bergamo 1962, pp. 8 i 75.

36. La lectura apostòlica de la festa de la Circumcisió va acompanyada d'una altra treteta dels capítols 8 o 10 de la primera carta als Corintis en els leccionaris de Luxeill

L'homiliari de la missa (H 9, MS 420), testimoniats també en aquest dia per l'homiliari visigòtic de Silos³⁷ i per l'antic còdex 17-34 de la Seu de Saragossa³⁸, semblaria que aporta la solució per a l'afer que ens interessa. En efecte, l'homilia prevista per a la festa és dividida en dues parts ben clares; la primera —de paternitat desconeguda— parla de la Circumcisió del Senyor i de la Presentació al Temple, i la segona —que en part és manllevada a Màxim de Torí— és una parenesi moral sobre les disbauxes del Cap d'Any i l'actitud del cristià, circumcidat espiritualment. Cap al final, hom hi llegeix: «Et die quo ethnici escis immoderatis et poculis ventrem pulmonesque farciunt, chistianis sit indictum ieiunium ...»³⁹. Aquesta expressió no fa més que subratllar una de les característiques de la diada, la qual es dona fins i tot al marge de la celebració litúrgica. D'altra banda, la conclusió de l'homilia, que manca en el còdex de Londres (H 9) i en l'homiliari visigòtic de Silos⁴⁰, però que ens ha arribat en el leccionari de Saragossa⁴¹ —«Unde admo-neo vos fratres et in Christo dilectissimos filios, ut crastina die omnes ieiunemus, ut misericordiam domini consequi mereamur»—, ens obliga a considerar globalment l'homilia a la llum de l'evolució de la festa, tal com ho farem més endavant en tractar l'homilia del dia de dejuni de Cap d'Any.

El diumenge abans de l'Epifania

Aquest diumenge propi del MM 222-226 i del BG 146-150, situat entre la festa de la Circumcisió del Senyor i el dejuni de l'Epifania, vol ser —i ho és— un diumenge per al temps de Nadal. La seva missa i ofici són constituïts per un aplec de materials de diversa procedència. Efectivament, en l'ofici es troben elements domini-

(Ed. P. SALMON, *Le lectionnaire de Luxeuil*, Roma 1944, p. 30) i de Sélestat (Ed. G. MORIN, *Le lectionnaire mérovingien de Sélestat*, dins *Revue Bénédictine* 25 [1908] 163), o del capítol 6 de Baruc en els llibres litúrgics milanesos.

37. París, Bibl. Nat. Ms. n.a.I. 2176. Ed. R. ÉTAIX, *Homiliaires wisigothiques provenant de Silos à la Bibliothèque Nationale de Paris*, dins *Hispania Sacra* 12 (1959) 214, n.º 27.

38. Ed. R. ÉTAIX, *Sermon inédit sur la Circoncision dans un ancien manuscrit de Saragosse*, dins *Revue des Études Augustiniennes* 26 (1980) 67, n.º 27.

39. R. GRÉGOIRE, *Les homiliaires* 119, 81-2.

40. En aquests dos còdexs l'homilia acaba amb doxologia.

41. R. ÉTAIX, *Sermon inédit* 67, n.º 27. Aquest leccionari depèn d'un model confegit o copiat al segle IX (*Ibidem*, pp. 63, n.º 3, i 68, n.º 30).

cal⁴², de l'ofici de Nadal⁴³, de l'ofici de la Circumcisó⁴⁴ i de l'ofici per al dejuni de les calendes de gener⁴⁵. I, en la missa, els textos eucològics són els de la mateixa missa que el MM i la tradició A assignen per al dejuni de les calendes de gener, els quals no tenen res a veure amb les lectures proposades, de caràcter nadalenc, ni amb l'antífonar⁴⁶.

La diversitat d'aquests elements aplegats i la seva manca d'adequació orgànica, així com l'absència d'aquest diumenge en la tradició A o manuscrita⁴⁷, ens menen a considerar la possibilitat d'una institució tardana⁴⁸ fins i tot per part del canonge Ortiz⁴⁹.

Hí ha tres elements que semblen recolzar una d'aquestes possibilitats; es tracta del *sacrificium* de la missa, de les lectures i de la missa d'antífones de les matines de l'ofici.

El *sacrificium* de la missa (MM 225) és el mateix de la missa de Corpus, festa de creació tardana. Les lectures de la missa traïxen haver estat creades tot tenint davant els ulls les de la festa hispana i romana de Nadal⁵⁰. Com en la festa hispana, la primera i la segona lectures segueixen, respectivament, el profeta Isaïes i la carta als cristians Hebreus, mentre que l'evangeli —el pròleg de l'evangeli de

42. Tant l'estructura de l'ofici com algunes peces —la *lauda*, l'himne, l'antífona, i el càntic dels tres joves— de matines són de l'ofici dominical.

43. Les antífones i les oracions d'antífona de la missa de salms de les matines són nadalenques, procedents, probablement, de la quarta missa de les matines de Nadal, ara desapareguda. Efectivament, la primera oració és assignada per l'OV 284 a les matines de Nadal. Les altres oracions semblen característiques del BG.

44. La *lauda* de les vespres (BG 146) és manlevada a les vespres de la Circumcisó, i el mateix cal dir de l'antífona al càntic de matines (BG 148) i del *sono* (BG 149), aquest tret de les vespres.

45. La *completoria* i la *benedictio* de les matines (BG 147) són les mateixes que l'OV 384-385 assigna per a aquesta festa. Segons J. JANINI (*Las piezas litúrgicas* 171), aquestes peces han estat manlevades per Ortiz al Toledo 35.7.

46. L'*officium* (MM 222) és el mateix que en la festa de la Circumcisó (MM 217) i en la sèrie de diumenges després de l'Epifania (MM 239 ss.), el qual en la tradició de l'AL 297,5 és un dels *alleluatici* per a les misses dominicals.

47. Malgrat la unanimitat dels llibres litúrgics de la tradició A en aquest punt, no deixa de ser enigmàtica la citació de la BA 136, titulada «*inter circum, et epiphania* 1C 10,15», la qual no correspon a cap de les lectures de la festa de Cap d'Any, contra el parer del seu editor, D. de Bruyne.

48. A part d'una possible institució per part del canonge Ortiz, cal pensar en una creació medieval, nascuda de la praxi litúrgica. La possibilitat d'una creació anterior a Ortiz ha de ser contemplada després de les constatacions de M.S. GROS, *Les fonts manuscrites de l'ofici i de la missa de sant Pere i sant Pau en l'edició del Cardenal Cisneros*, dins *Revista Catalana de Teologia* III (1978) 347-350.

49. *Las piezas litúrgicas* 166 i 171.

50. Segons J. JANINI (*Las piezas litúrgicas* 166), aquestes lectures han estat triades lliurement per Ortiz.

sant Joan— és el corresponent a les litúrgies romana i toledana⁵¹. La missa d'antifones i d'oracions de les matines de l'ofici, molt probablement han estat manllevades a les matines de Nadal⁵², les quals en el BG 116-123 ja no tenen més que tres misses, mentre que en la festa de l'Epifania en presenta quatre (BG 177-185), i tres, originàriament, en la festa de la Circumcisió (BG 141-145), tal com he dit més amunt⁵³.

La celebració de Cap d'Any

Entre la festa de la Circumcisió del Senyor i la de l'Epifania, els llibres litúrgics hispànics prescriuen una celebració de Cap d'Any. Aquesta celebració, que, com ja hom intueix, ha estat desplaçada del primer de gener per la nova festa de la Circumcisió, és diferent en les dues tradicions litúrgiques peninsulars. La tradició A o manuscrita titula aquest dia *in initio anni* (OV 381, AL 82, ME 157, LMS 182) o bé *in caput anni* (BA 68 i 70, Com 41, H add. 3, MT 763) i el celebra el 2 de gener⁵⁴ amb un dia de dejuni penitencial⁵⁵. En la tradició B o impresa, aquesta celebració és constituïda per tres dies de dejuni precedint l'Epifania, que per això són anomenats *in jejunio Epiphaniae* (MM 226) i també, ben significativament, *in kalendis januarii*⁵⁶ (BG 150).

La lectura de l'ofici d'aquest dia en els llibres de la tradició A revela una doble temàtica en les seves peces eucològiques: una que té per objecte la celebració del nou any, i una altra apropiada per a una diada de dejuni contra la celebració pagana del primer de

51. Segons J. JANINI (*Los manuscritos litúrgicos* 45), Ortiz copià les lectures de Nadal del missal toledà.

52. Ja he fet notar el mateix procediment respecte a la darrera missa de les matines de la Circumcisió. Vegeu la nota 23.

53. Vegeu la nota 22.

54. Vegeu la rúbrica de l'OV 381 i també la nota de tots els calendaris litúrgics editats per J. VIVES-A. FÀBREGA, *Calendarios hispánicos anteriores al siglo XI*, dins *Hispania Sacra* 2 (1949) 23, 274, 350, 356, 362 i 368. I encara J. JANINI, *Dos calendarios emilianenses del siglo XI*, dins *Hispania Sacra* 15 (1962) 179.

55. Vegeu els mateixos calendaris hispànics citats en la nota anterior, el cànon 11è. del IV concili de Toledo (J. VIVES, *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona 1963, p. 194), la fórmula litúrgica per a l'anunci de la festa (M. FÉROTIN, *Le Liber Ordinum* 519) i l'*oratio admonitionis* de la missa (LMS 182). L'estructura de l'ofici amb les hores de tèrcia, sexta i nona, amb la missa *ad nonam*, assenyalen també que ens trobem amb una fèria penitencial.

56. No es pot admetre la identificació que d'aquestes festes fa M. FERRO, *La celebración de la venida* 67 i 70.

gener. El tema de l'any nou apareix a les matines en les antífonas, les oracions d'antífona, la *completuria*, la benedicció (OV 381-385, AL 82-82v, ME 157-158, MT 764) i en l'himne⁵⁷ (ME 158, MT 764); i a tèrcia en les oracions a les antífonas (ME 158v-159). El caràcter de fèria de dejuni es manifesta en l'existència de les hores de tèrcia, sexta i nona —com en les fèries penitencials—, i especialment en les antífonas de sexta⁵⁸ (AL 82v) i en l'himne de tèrcia i sexta⁵⁹ (AL 82v, 14, ME 161); mentre que el de celebració contra els ídols es palesa en les antífonas de tèrcia (AL 82v-83, ME 158v-159) i de nona (AL 82v-83, ME 160-160v, MT 764). Aquest aiguabarreig de textos al si de l'ofici, així com la manca de les hores canòniques tant al OV, com al Com i al MT, fan que aquest ofici ferial prengui un caire de mitja festa. És més, hom diria que la composició d'aquest ofici, tal com ens el trameten els llibres litúrgics de la tradició A, és fruit d'una reelaboració: mentre que les antífonas de les hores menors semblen pertànyer a l'ofici primitiu de calendes de gener, les antífonas i oracions de matines i les oracions de tèrcia revelen temàticament una composició més tardana —de festa de Cap d'Any—, que cal situar en principi, com a màxim, cap a les darreries del segle VII, puix ja figuren en l'Oracional de Verona.

Una constatació d'aquesta reelaboració sembla deduir-se del fet que, a les matines, la primera antífona (AL 82,15) ha estat manllevada a la tèrcia de la vigília de Nadal⁶⁰ (AL 67v,10), les oracions d'antífona (OV 381-383) i l'himne (ME 157v-158, MT 764) tenen paral·lels literals en els textos de la missa del dia⁶¹, i que l'oració

57. També es llegeix en el Cod. Add. 30.851 del British Museum (Ed. J. P. GILSON, *The Mozarabic Psalter*, Londres 1905, pp. 184-185).

58. Malauradament no coneixem les oracions corresponents, ja que el ME —l'únic manuscrit que porta les de tèrcia— té ací una llacuna. És interessant de notar que AL porta solament l'*incipit* de les antífonas, la qual cosa fa pensar que cal cercar-les senceres en algun lloc comú. La segona i la tercera es troben també solament amb *incipit* a la primera nona de les lletanies canòniques (AL 242v, 3), i totalment escrites a la primera nona de les lletanies apostòliques (AL 204v,4).

59. Es tracta de l'himne *Benignitatis fons, Deus* —que també figura en el BG—, el qual és assenyalat per als dies de lletanies pel Madrid, Bibl. Nacional 10.001 (olim Toledo 35.1) (= BG 903), pel British Museum Cod. Add. 30.851 (= LMS 839ss.) i el Toledo 35.7 (= LMS 764); el Toledo 33.3 (= LMS 685) el prescriu per a la tèrcia del temps de *traditione* i el BG 949 el posa com a himne de tèrcia al temps de quaresma.

60. Aquesta mateixa antífona és emprada pel BG en les matines de la festa de Nadal (BG 116), com ja notà F. BIANCHINI, *Thomasii opera omnia* CLIII.

61. Els paral·lels literals amb l'himne ja els presenta J. PÉREZ DE URBEL (*Origen de los himnos mozárabes*, dins *Bulletin Hispanique* 28 [1926] 114), el qual creu que es tracta d'una composició del segle VIII-IX. Dels paral·lels literaris entre les oracions i els textos de la missa, ja en parlaré més endavant.

completuria (OV 384) ja ha perdut tota relació amb el *matutinarium*⁶² (AL 82v,6) i ha esdevingut una *completuria* d'ofici festiu; també a tèrcia les oracions no solament no lliguen amb les antifones —tretes de les lectures de la missa— (ME 158v-159), sinó que corresponen a les primeres peces de la missa del dia⁶³.

L'ofici que es llegeix en el BG 150-176, presenta —a partir dels textos— una concordança temàtica ben aconseguida de fèries de dejuni contra la festa pagana de Cap d'Any. Una anàlisi del seu contingut revela, a més de moltes peces pròpies, contactes significatius amb l'ofici corresponent de la tradició A i amb els oficis de les fèries de lletanies del mateix BG. En els contactes amb la tradició A —que es limiten a algunes antifones i lectures, i a l'himne— cal remarcar les coincidències entre la primera antífona de tèrcia del primer dia al BG 165 amb la primera antífona de nona de la tradició A (AL 82v,17, ME 161, MT 764); entre la primera antífona de tèrcia del tercer dia al BG 174 i la tercera antífona de nona de la tradició A (AL 83,4, ME 160, MT 764) també la correspondència entre la tercera lectura de tèrcia del primer dia al BG 155-156 i la de la BA 137; i encara entre la tercera lectura de nona del primer dia de BG 159-160 i la que la BA 70 assigna per a aquest dia, potser també per a nona⁶⁴. També hi ha coincidència pel que fa a l'himne⁶⁵.

Els contactes, o millor les correspondències, amb els oficis de lletanies del mateix BG són bastants, encara que alguns són solament puntuals. Com a més rellevants i significatius vull assenyalar-ne solament un parell: els existents entre la salmòdia de sexta del primer i del segon dia del BG 158 i 166 amb la salmòdia dels mateixos dies i hores en les lletanies de la Pentecosta (BG 667 i 676), i els que hi ha entre les peces de les matines del primer dia (BG 150-153), d'una banda, i les matines del primer dia de les

62. Sobre aquesta relació, vegeu el treball de J. PINELL, *El «matutinarium» en la litúrgia hispànica*, dins *Hispania Sacra* 9 (1956) 62-63. En els oficis més o menys similars de les lletanies apostòliques i canòniques es dona perfectament la relació entre el *matutinarium* i la *completuria*.

63. Llevat de l'oració al responsori, que és inèdita. L'oració a la primera antífona és l'*oratio admonitionis* de la missa del dia (LMS 182, MM 225), la segona —que manca per llacuna— podria ser l'*alia*, i la tercera és l'oració *ad pacem* (LMS 185, MM 225).

64. Així ho cregué el seu editor, D. de Bruyne.

65. Vegeu el que hem dit en la nota 61 i constateu que és una de les dues vegades que el BG empra aquest himne.

lletanies de Pentecosta (BG 662-663) i les matines del primer dia de les lletanies de setembre (BG 708-709), de l'altra.

La missa d'aquesta fèria de dejuni, celebrada a l'hora de nona⁶⁶, és la mateixa en les dues tradicions⁶⁷ (LMS 182-190, MM 230, MT 764), i temàticament se centra en l'any nou.

Les oracions de la missa tenen relació —tal com ja hem insinuat més amunt— amb els textos de l'ofici de la tradició A: manlleus i dependències literals o temàtiques que ens poden ajudar, malgrat la seva complexitat, a intentar determinar què ha estat compost primer, si la missa o l'ofici. Vegem-ho ràpidament.

El manlleu d'algunes peces de la missa per a fer la funció d'oracions d'antifona a l'hora de tèrcia⁶⁸, així com el recurs a textos de la missa com a fonts literals de dues estrofes de l'himne de matines⁶⁹, duen de bell antuvi a pensar en la prioritat de la missa sobre l'ofici. Però la qüestió no és tan simple. En efecte, trobem una contrapartida. L'oració *ad pacem* de la missa (LMS 185, MM 225) és la mateixa que l'oració a la primera antifona de matines (OV 381), amb la peculiaritat que ha suprimit una frase. També constatem que l'*alia* de la missa (LMS 183, MM 225) és composta en part tot tenint presents dues frases que apareixen en dues oracions de matines

<p>LMS 183, MM 225</p> <p>Alia</p> <p><i>Deus, qui idem ipse es, cuiusque anni non deficient,</i></p>	<p>OV 383</p> <p>Antifona</p> <p><i>Deus, aeternae, qui idem ipse es, cuiusque anni non deficient ...</i></p>
<p><i>praebe nobis ita hunc annum cum placita ...</i></p>	<p>OV 382</p> <p>Antifona</p> <p><i>Praebe nobis, Domine, annum placabilem...</i></p>

i que hi apareixen expressions que es troben repetides en la missa i

66. Per a la tradició A comptem amb el testimoni de l'AL 83, ME 161v, i MT 764, en el qual hom ha raspat *ad nonam*. En el MM no consta que la missa se celebri *ad nonam*, però cal suposar que primitivament ho era, ja que, a més de l'al·lusió vespertina en el *post pridie* (MM 226) —ja assenyalada per A. LESLEY (MM 225)—, la missa comença directament per les lectures, tal com en les fèries quaresmals i de lletanies, i es titula *in jejunio Epiphaniae* (MM 226).

67. En el MM és la mateixa del diumenge *ante Epiphaniam* (MM 230).

68. Vegeu la nota 63.

69. Vegeu la nota 61.

l'ofici, com el verb *transigere*⁷⁰, i les expressions *annum cum placita*⁷¹ i *divinis obsequiis*⁷². I encara en la *Inlatio* (LMS 186, MM 225), cap al final, es reprèn una frase de l'*alia* (LMS 183, MM 225), tot afegint-hi una idea que sembla inspirada en la tercera oració d'antífona de matines (OV 383):

LMS 186, MM 225
 ... *prebeas nobis hunc annum habere placabilem, et dies eius in tua transigere servitute*⁷³.

LMS 183, MM 225
 .. *prebe nobis ita hunc annum cum placita tibi servitutis devotione transigere*...

OV 383
 ... *et terra optatos pariat fructus, et anime nostrae*...

Terramque quoque fructibus reple; animas corporaque...

Encara es podrien citar d'altres petits contactes entre la missa i l'ofici, o al si mateix de la missa. Tots ells, i especialment els que hem assenyalat, em sembla que són prou indicatius per a creure que molt probablement l'autor —no gaire hàbil— de la missa i de part de l'ofici és el mateix; i que ha compost primer les peces de matines i després les de la missa⁷⁴.

En la resta de la missa, és a dir en l'antifoner i el leccionari, les dues tradicions no concorden⁷⁵. És, però, interessant de remarcar que en ambdues tradicions es prescriu el cant dels *laudes* o al-leluia després de l'evangeli (AL 83, MM 230), malgrat la prohibició expressa del cànon 11 del IV concili de Toledo, que considera aquest dia com una fèria de quaresma⁷⁶. També cal fer notar que el leccionari presentat per la tradició A o manuscrita és més directament adaptat a una celebració contra els ídols que no pas el de la tradició impresa; i que de les seves lectures —que han donat origen a les

70. Surt quatre vegades més en la missa (LMS 184, 186, 187, 188).

71. Les expressions *annum cum placita* (LMS 183), *annum placabilem* (LMS 186) i *annum placatum* (LMS 190) semblen tenir totes tres el seu origen en l'expressió *annum placabilem* pròpia d'Is 61,2, citació que s'empra en la segon antifona i responsori de matines (AL 82,16 i 82v,3).

72. Es repeteix en el *post sanctus* (LMS 187).

73. Vegeu encara l'expressió *eius in tua servitute transigere* en l'oració *ad pacem* (LMS 185).

74. També es podria enunciar a l'inrevés, i fins i tot pensar en un tercer moment en el qual l'autor hauria manllevat les peces de la missa per a fer-ne oracions de tèrcia (vegeu la nota 63) i per a compondre l'himne de matines (vegeu la nota 61).

75. Noteu que el *psallendo* i la *lauda* del MM són les mateixes que en les lletanies de la Pentecosta (MM 610-611).

76. J. VIVES, *Concilios visigóticos* 194.

antífones de tèrcia— la segona (1C 10,14-11,2) es retroba en els leccionaris gal·licans⁷⁷.

L'homilia de la missa d'aquest dia, ens ha estat transmesa solament en l'homiliari H add 3 formant part d'una sèrie de sermons copiats a finals del segle XI en forma d'apèndix⁷⁸. Malgrat això, no hi ha dubte sobre la seva tradició hispànica, ja que aquest mateix sermó es troba testimoniats entre els hispànics continguts en l'antic còdex 17-34 de la Seu de Saragossa⁷⁹, el qual reproduïx un model confegit o copiat al segle IX⁸⁰. L'interès d'aquesta homilia, manllevada a Cesari d'Arles⁸¹, rau en una variant hispànica pròpia de l'homiliari de Silos. Es tracta de la frase «unde admoneo vos fratres et in Christo dilectissimos filios, ut crastina die omnes ieiunemus, ut misericordiam domini consequi mereamur» col·locada al final del sermó⁸², immediatament abans de l'exhortació cesariana «ieiunemus, ergo, fratres carissimi istis diebus» referida als dejunis gal·licans per a les festes d'any nou⁸³. Aquest incís hispànic respon literalment al text d'anunci de la festa de Cap d'Any⁸⁴ i —com ja hem vist— es llegeix també al final del sermó de la festa de la Circumcisió. En l'homiliari de Silos és clarament fora de lloc. En efecte, no pertany a aquesta homilia, que havia de ser llegida el dia dos de gener, ni anunciar el dejuni d'aquell mateix dia, ni el del següent, que no ha existit en la tradició manuscrita. D'altra banda aquest incís — d'origen litúrgic— solament és comprensible si aquesta homilia ha-

77. És assignada a la festa de la Circumcisió, segons el costum gal·licà, als leccionaris de Luxeil (P. SALMON, *Le lectionnaire de Luxeil* 30), Freising (B. BISCHOFF, *Gallikanische Epistelperikopen* dins *Studien und Mitteilungen O.S.B.* 50 [1932] 517), Sélestat (G. MORIN, *Le lectionnaire mérovingien* 166), a un epistoler de Baviera (K. GAMBER, *Reste einer Gallikanischen Epistelliste aus Frühzeit der bayerischen Kirche*, dins *Revue Bénédictine* 88 [1978] 113). També a l'epistoler de Càpia (G. MORIN, *Lectiones ex epistolis* 437).

78. Aquesta sèrie de sermons, encapçalada per la carta apòcrifa de Jesús a Pere Ermengol, bisbe de Nimes (1080-1090) (G. MORIN, *A propos du travail du P. Delehaye sur la lettre du Christ tombée du ciel*, dins *Revue Bénédictine* 16 [1899] 217) han de procedir d'algun altre homiliari, del qual solament han estat copiats els sermons nous. Entre els sermons afegits, dos (H add 2 i 7) es troben en el MS 203 i 467, i tres (H add 14, 19, 24) es troben ja —amb algunes variants— en el cos principal del leccionari.

79. Ed. R. ÉTAIX, *Sermon inédit de saint Augustin* 67, n.º 28.

80. Ed. R. ÉTAIX, *Sermon inédit de saint Augustin* 63, n.º 3, i 68, n.º 30.

81. Sermó 192, ed. G. MORIN, *Sancti Cesarii Arelatensis sermones*, vol. 2, CC 104, pp. 779-782.

82. Ed. G. MORIN, CC 104, p. 781 en nota.

83. Vegeu el cànon 18 del concili de Tours de l'any 567 (C. de CLERQ, *Concilia Galliae* 182).

84. Publicat per M. FÉROTIN, *Le liber Ordinum* 519.

gués estat anteriorment lligada a la festa de la Circumcisió. En efecte, segons sembla, en traslladar-se a l'endemà de Cap d'Any la diada de dejuni, a causa de la introducció de la nova festa de la Circumcisió, l'homilia seguí lligada al primer dia de l'any, tant més que s'hi celebrava la festa pagana; fou aleshores que hom hi introduí l'anunci del dejuni per a l'endemà. Això es mantingué fins que es compongué una nova homilia per al primer de gener, que parlés de la Circumcisió i tingués, naturalment, una al·lusió al caire pagà de la diada; aquesta és l'homilia que ens ha arribat. Aleshores l'homilia vella fou atribuïda novament a la seva festa primigènia, el dejuni de Cap d'Any, sense que hom anul·lés en la tradició manuscrita del H add 3 l'anunci del dejuni, i és així com ens ha pervingut en el còdex de Silos. L'anunci del dejuni per al segon dia de gener fou inclòs, naturalment, en la tradició manuscrita del leccionari de Saragossa en el sermó del dia de la Circumcisió⁸⁵. D'altres leccionaris no la incorporen, tal com ho demostren H add 9 i MS 420, i també uns dels homiliaris parisencs procedents de Silos⁸⁶.

L'anàlisi realitzada sobre els textos de les dues festes del començ de l'any ens permet de proposar una interpretació de les dades.

De bell antuvi cal reafirmar la prioritat original de la diada de dejuni de Cap d'Any —probablement celebrada com en l'església gal·licana amb un ofici litúrgic mixt de calendes de gener-Circumcisió⁸⁷— sobre l'actual festa de la Circumcisió del Senyor, i alhora el seu desplaçament posterior al segon dia de l'any. Els títols de la diada de dejuni en els diversos llibres litúrgics, així com l'incís hispànic en l'homilia de la festa de Cap d'Any ens ho asseguren.

Tot amb tot, aquest desplaçament no es produí per un simple trasllat de la festa del primer de gener, sinó pel desdoblament de la festa: apareixen com a festes autònomes la Circumcisió, d'una banda, i el dejuni de les calendes de gener, d'una altra. Aquest desdoblament es féu sentir també sobre els formularis, segons que fos la seva adequació. En efecte, la missa i l'ofici lligats a l'actual dia de dejuni de Cap d'Any no responen globalment als de la festa antiga del primer de gener. La missa *Principium exorientis anni* (LMS 182-190, MM 230) comuna a les dues tradicions litúrgiques peninsulars

85. Ed. R. ÉTAIX, *Sermon inédit de saint Augustin* 67, n.º 27.

86. Ed. R. ÉTAIX, *Homiliares wisigotiques provenant de Silos à la Bibliothèque Nationale de Paris*, dins *Hispania Sacra* 12 (1959) 214, n.º 27.

87. C. de CLERQ, *Concilia Galliae* 182.

—pel seu caire de celebració de l'Any Nou, i no de diada antiidolàtrica— conjuntament amb les matines de l'ofici de la tradició A, semblen pertànyer al mateix autor, probablement coetani del desplaçament de la festa. Això ens fa pensar que la missa celebrada originàriament el primer de gener devia ser la gal·licana que s'amaga sota l'actual missa de la Circumcisió i, per tant, que l'antic dejuni de Cap d'Any incloïa en els textos litúrgics la celebració de les calendes contra els ídols i la Circumcisió, tal com ho trobem en la tradició gal·licana⁸⁸ i en l'ambrosiana⁸⁹ i ho confirma el leccionari de la missa de la tradició A o manuscrita.

De l'ofici diví d'aquest antic primer de gener, no n'han restat més que les hores menors de la tradició manuscrita. Els contactes de les dues tradicions en aquest punt, que ja hem estudiat més amunt, indueixen a creure en una font comuna a les dues tradicions, la qual, potser després de la introducció de la festa de la Circumcisió, es diversificà prenent color propi en cadascuna de les dues tradicions. La tradició A en féu una diada que cavalca entre el dejuni penitencial i la intercessió per un any nou favorable, tot decantant-se cap al caire de festa d'any nou en suprimir les hores menors, tal com consta en el OV i en el Com, i introduint el cant de l'al·leluia, contra la prohibició explícita del IV concili de Toledo⁹⁰. En la tradició impresa, que porta un bon signe d'antiguitat en la titulació del BG, hom acomodà aquest dejuni de Cap d'Any a la forma de trídium que tenen els altres dejunis anuals de Pentecosta i de setembre, fins al punt de manllevar-los alguns materials. I malgrat la introducció de l'al·leluia en la missa, i que el leccionari d'aquesta seguí lligat al primer de gener, tot l'ofici respira ambientació penitencial.

La nova festa de la Circumcisió del Senyor s'aprofità —segurament— dels elements que li eren propis en l'antiga festa de Cap d'Any. Ja hem constatat com el mediocre autor de la seva missa aprofità substancialment l'antiga missa gal·licana, que es llegeix en ambdues tradicions. I fou segurament aquest mateix autor el qui compongué totalment o parcialment l'ofici del dia, que com ja he dit té molts paral·lelismes entres les dues tradicions. En canvi, sembla que per un temps —o potser solament en algun lloc— també conti-

88. Vegeu la nota anterior.

89. Vegeu l'ofici i la missa del dia de l'octava de nadal en el *Manuale Ambrosianum* (Ed. M. MAGISTRETTI, Milà 1904, pp. 81-84).

90. J. VIVES, *Concilios visigóticos 195*.

nuà lligada a la festa de la Circumcisió l'antiga homília de la festa de Cap d'Any, potser a causa de la seva adequació a la celebració pagana del dia, fins que hom compongué la nova homília pròpia de la festa.

Acabada aquesta relació sumària sobre l'evolució de les festes de cap d'any, solament ens resta afegir, per acabar, unes notes d'aproximació a la seva datació, tot prenent com a punt de partida la presumpció de la simultaneïtat del fet. No som els primers a tractar aquesta qüestió; ja el pare A. Lesley (MM 217-218) féu una primera aproximació, que creiem de poder perfilar.

La primera notícia de la celebració de la festa de la Circumcisió del Senyor apareix en els capítols 10 i 11 de la *Regula monachorum* de sant Isidor de Sevilla⁹¹, escrita probablement entre els anys 615-618 segons la cronologia de J. A. de Aldama⁹². Més endavant, en els regnats de Xindasvint (646-853) i d'Ervigi (?-687), apareixen noves notícies⁹³. En canvi, el mateix Isidor de Sevilla no parla d'aquesta festa de la Circumcisió en el *De ecclesiasticis officiis*, escrit entre els anys 598-615, i parla del dejuni de les calendes de gener⁹⁴. A primer esguard, doncs, sembla que caldria situar l'aparició de la festa de la Circumcisió entre els anys 598 i 618. En contra tindriem el cànon 11 del concili IV de Toledo, que parla del dejuni de Cap d'Any tot situant-lo en les calendes de gener⁹⁵. Aquesta indicació, però, després d'haver vist els títols dels llibres litúrgics, resta convencional i imprecisa⁹⁶. El que sí queda clar a partir del mateix cànon és que en aquella data el caire penitencial de la diada de dejuni era en crisi per la introducció d'elements de festa com el cant de l'al-leluia. En una paraula, la festa era en evolució interna. I això ens fa concloure que la diada de dejuni de les calendes de gener ja havia estat traslladada al segon dia de gener.

Tant la datació proposada com la interpretació del cànon conciliar

91. PL. 83, cols. 880-881.

92. *Indicaciones sobre la cronología de las obras de S. Isidoro*, dins «*Miscellanea Isidoriana*», Roma 1936, p. 88.

93. K. ZEUMER, *Leges visigothorum* (MGH, legum sectio I, vol. I), Hannover 1902, pp. 59 i 434.

94. PL. 83, cols. 774-775. Noteu que empra part del text de Cesari d'Arles que surt en l'homília del dia.

95. J. VIVES, *Concilios visigóticos* 195.

96. També es situa «in kalendis januarii» en el penitencial de Silos, que és més tardà (S. GONZÁLEZ RIVAS, *La penitencia en la primitiva iglesia española*, Salamanca 1949, p. 182).

semblen afavorides per dues expressions que figuren en oracions de la missa de la Circumcisió: «quum alios ex circumcissione, alios ex fide sua venire portendit: quatenus ex utraque gente, unam in se faceret plebem» (LMS 176), i «tu Ecclesiam tuam que ex circumcissione et preputio veniens solidata consistit litatione hostie hujus» (LMS 179). Aquestes dues frases —especialment la segona— d'unitat entre el poble jueu i el cristià en una comunitat solament són possibles en la *Hispania* del segle VII —caracterizada pel problema jueu— en l'única època de relativa pau i unitat nacional. Aquesta no pot ser altra que l'època d'unificació forçosa a base del baptisme dels jueus⁹⁷, és a dir entre l'any 612 i l'any 622 —si hom accepta el concili proposat per P. Séjourné⁹⁸— o bé els anys anteriors al IV concili de Toledo (633) en què l'aparent conversió jueva començà a plantejar problemes⁹⁹.

Per tant, cal concloure que el desdoblament de la festa del primer de gener en festa de la Circumcisió, i diada de dejuni penitencial en ocasió de les calendes de gener, s'esdevingué durant el segon decenni del segle VII, concretament entre els anys 612-618.

Aquesta aproximació a la datació de l'evolució de les festes de cap d'any ens resulta de gran interès en tant que ens ajuda a conèixer una manera concreta de treballar els textos litúrgics en l'anomenat segle d'or de la litúrgia hispànica.

Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ

Abadia

MONTSERRAT (Barcelona)

97. B. BLUMENKRANZ, *Juifs et chrétiens dans le monde occidental*, París 1960, p. 107.

98. *Saint Isidore de Seville*, París 1929, p. 31. En el cànon d'aquest concili es mana de vetllar sobre els jueus pel que fa al baptisme de llurs fills.

99. B. BLUMENKRANZ, *Les juifs* 107-110.

Summary

The analysis of the liturgical texts of the ancient hispanic liturgy of the Feast of the Lord's Circumcision and of the fast day of New Year's Eve show that some of those texts have been based on the ancient festival of New Year's Eve against the idols, which disappeared in the second decade of the 7th century with the institution of the two abovementioned Feasts.